

De Academische Boekengids 40, augustus 2003, pp. 14-15.

Een biologische benadering van menselijk gedrag is nog altijd taboe onder menswetenschappers. Ten onrechte. Recente publicaties en ontwikkelingen bij NWO maken de kwestie opnieuw actueel.

Onder sociale wetenschappers en psychologen groeit het besef dat een evolutionaire benadering onmisbaar is voor een adequaat begrip van allerlei patronen van menselijk gedrag. Samen met de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) bereiden ze momenteel nieuw programmaonderzoek in de maatschappij- en gedragswetenschappen voor dat expliciet evolutiebiologisch geïntereerd is. Voor vragen als: hoe komen mensen tot een rationele keuze, hoe verklaart men sociaal gedrag, en wat maakt iemand tot een goede manager? Ook de reikwijdte en grenzen van biologische benaderingen zullen worden getoetst. Dit is een erg belangrijke en spannende ontwikkeling in de Nederlandse academische wereld. Op een aantal uitzonderingen na waren zulke benaderingen immers tot voor kort taboe in de menswetenschappen, en tot op zekere hoogte zijn ze dat nog steeds. De meeste Nederlandse cultureel antropologen zien bijvoorbeeld helemaal niets in evolutie- en gedragsbiologie.

De MIT cognitiewetenschapper Steven Pinker verkent in zijn laatste boek het taboe op biologische benaderingen van menselijk gedrag. Zijn niet alleen voor vakgenoten geschreven erudiete en provocatieve boek gaat over de wijdverbreide ontkenning dat er een menselijke natuur bestaat, in de biologische zin van het woord. Die ontkenning is zelfs in aanzienlijke mate bepalend voor de identiteit van de menswetenschappen, die zichzelf relatief autonoom achten ten opzichte van de biologie en natuurwetenschappen. Menswetenschappen bestuderen immers allerlei 'hogere' geestelijke, culturele en sociale aspecten van mensen. Die momenten zouden relatief losstaan van biologische en fysische processen. Rituelen, juridische procedures, literaire teksten of politieke revoluties, zo wordt gesteld, vereisen eigen - hermeneutische of interpretatieve - methoden. Wie dat niet in wil zien, wordt traditioneel gebrandmerkt als reductionist, of zelfs als racist. Denkers als Dilthey en Gadamer, Ricoeur en Habermas, of - vanuit de Engelstalige filosofie - Winch, Searle, Putnam en Davidson, hebben deze in het menswetenschappelijk onderzoek vigerende overtuiging filosofisch onderbouwd en beïnvloed.

Aan die onderbouwing gaat Pinker opmerkelijk genoeg grotendeels voorbij. Zoals men bij natuurwetenschappers wel meer ziet, kiest ook deze natuurwetenschappelijk geïntereerde cognitiewetenschapper de weg van de minste weerstand. Verzet tegen de biologisering van de menselijke geest, zo stelt hij, is 'the secular religion of modern intellectual life' (p. 3), deels voortkomend uit het joods-christelijk erfgoed, deels uit angst.

Angst waarvoor? Onder meer voor extreem-rechts politiek misbruik, voor ongelijkheid en discriminatie, voor determinisme, nihilisme en seksisme. De wetenschapsgeschiedenis geeft Pinker tot op zekere hoogte gelijk. Sinds, zeg, de achttiende eeuw is er een gestage accumulatie van nieuwe inzichten in de biologische, dus dierlijke, aspecten van menselijk functioneren en samenleven. Dit ging inderdaad voortdurend gepaard met panische afweergebaren, van Linnaeus die mensen en mensapen in dezelfde taxonomische categorie plaatste, via Darwin die mensen van mensapen liet afstammen, tot het sociobiologie- en agressiedebat uit de jaren zeventig van de vorige eeuw. Het baanbrekende werk van O.E. Wilson, de beroemde pionier van de sociobiologie in de Verenigde Staten, stuitte op felle weerstanden. Ook de hetze tegen de biologisch geïntereerde Nederlandse criminoloog Wouter Buikhuizen, rond 1980, was zo'n emotionele afweermanoeuvre. Pinker geeft zelf heel wat aan de actualiteit ontleende voorbeelden.

Maar angst en religie vormen natuurlijk niet het hele verhaal. Ook rationele argumenten spelen een rol. Goede argumenten komen voor Pinker echter alleen uit de natuurwetenschappen, en daarmee wil hij de menswetenschappen de maat nemen. Filosofie wordt in hoofdzaak bestreden met *hard science*. Empiristen als Locke moeten het evenzeer ontgelden als dualisten à la Descartes. Pinker bestrijdt de empiristen in hun idee dat de mens een onbeschreven blad is en pas in ervaringsprocessen zijn hoedanigheden verwerft. Hij bestrijdt het idee dat mensen eigenlijk, of oorspronkelijk, nobele wilden zijn, van nature goed maar door de samenleving gecorrumpeerd. En hij bestrijdt dat de mens een ziel heeft of dat er, eigentijdser geformuleerd, een 'ghost in the machine' zou zijn die de menselijke biologie overstijgt.

Hoe zit het dan wel? Dat zette Pinker eerder uiteen in zijn *The language instinct* (1994) en *How the mind works* (1997), solide *science writing*, op hetzelfde hoge niveau als een Matt Ridley of de in mei 2002 overleden Stephen Gould: er is wel degelijk een massieve, universele menselijke natuur, gegeven met onze biologie, neurofysiologie, en genen. Deze is bepaald door een lange voorgeschiedenis van selectie op adaptieve eigenschappen, en is bepalend voor ons streven en willen, denken en oordelen, waarnemen en communiceren, samenleven en opvoeden. Mensen zijn, kortom, net zo natuurlijk als welke andere

primaten- of diersoort dan ook, wat echter niet betekent, en dat laat Pinker op overtuigende wijze zien, dat mensen slaafs aan hun genen overgeleverd zouden zijn.

Naast het genoemde evolutietheoretische onderzoeksprogramma voor maatschappij- en gedragswetenschappen plant NWO nu ook interdisciplinair onderzoek naar de positie en de grondslagen van de geesteswetenschappen. Toch zijn evolutionaire perspectieven in de bijbehorende programmabrochure ver te zoeken! Is dat een uiting van de door Pinker genoemde religieuze en emotionele weerstanden? Van een hermeneutisch gerichte en onderbouwde disciplinaire identiteit? Of is het gewoon zo dat je, als het gaat om een opera, een wetsvoorstel of metafysica, niet ver komt met biologie? Wie geneigd is dit meteen te beamen (her)leze de bespreking van het nogal interpretatieve onderzoek van primatoloog Frans de Waal naar het samenleven van chimpansees in de *Academische Boekengids* van april 2002. Verder denken taalkundigen en zelfs, vooralsnog incidenteler, cultureel antropologen en kunstwetenschappers steeds biologischer.

Pouwel Slurink verdedigt in zijn rijpe en gedegen dissertatie *Why Some Apes Became Human: Competition, Consciousness and Culture* een evolutionaire en naturalistische benadering in de filosofie, traditioneel de geesteswetenschap bij uitstek. Slurink pakt wijsgerige kernproblemen aan en biedt een grondige dialoog met grote denkers, Immanuel Kant bijvoorbeeld, die men bij Pinker node mist.

Kant postuleerde apriorische - aan iedere ervaring voorafgaande en daarvoor constitutieve - categorieën waarmee mensen ordenen wat zij ervaren, zoals oorzaak-gevolg of ding-eigenschap. Deze categorieën kunnen niet als iets natuurlijk begrepen worden omdat ze zelf constitutief zijn voor alle natuurlijk dat wij kennen. Slurink, de naturalist, argumenteert nu dat ze wel degelijk natuurlijk zijn, omdat voor het overleven effectieve ordeningsprincipes door natuurlijke selectie zijn verworven in de loop van de evolutie van de soort. Voor het individu zijn de categorieën weliswaar apriori, aan de ervaring voorafgaand, maar phylogenetisch of evolutionair gezien zijn ze aposteriori, uit de ervaring voortgekomen, en dus niet écht, althans in kantiaanse zin, apriori. 'Plato says in *Phaedo* that our 'necessary ideas' arise from the pre-existence of the soul, are not derivable from experience - read monkeys for pre-existence', schreef de jonge Darwin al in een van zijn *notebooks*.

Zo'n proefschrift strijkt een flink deel van het Nederlandse filosofische milieu tegen de haren in. Het Westen kent traditioneel in hoofdzaak twee metafysica's, *Denken vom Vorrang des Geistes* en *Denken vom Vorrang der Natur*, die, in allerlei varianten, tot op zekere hoogte nog steeds maatgevend zijn, ook in Nederland. Een brug tussen die twee ontbreekt.

Slurinks evolutionair naturalisme convergeert met de Noord-Amerikaanse, op cognitiewetenschappen en neurofysiologie georiënteerde *philosophy of mind*, hoewel deze vooralsnog nauwelijks phylogenetisch te werk gaat. Het menswetenschappelijk potentieel van neodarwinistische perspectieven, direct relevant in verband met de ontwikkelingen bij NWO, wordt vooral duidelijk in hoofdstuk 5, over cultuur.

Het derde boek, *Genes, Memes and Human History: Darwinian Archaeology and Cultural Evolution*, is van de hand van Stephen Shennan, University College London. Het betreft de archeologie, die in Nederland tot de geesteswetenschappen wordt gerekend, hoewel daarop kan worden afgedongen. In de Verenigde Staten is de archeologie immers ondergebracht in instituten van *anthropology*, terwijl ook voor een plaats bij de aardwetenschappen (een ander NWO-gebied) of de ruimtelijke wetenschappen (zoals aan de Universiteit van Amsterdam) iets te zeggen valt. Shennan dingt er zeker op af, want als archeoloog gaat hij (gedrags-)biologisch of - preciezer - gedragsecologisch te werk.

Hij is een pionier wat dat betreft. Net als Slurink zet hij zich af tegen eenzijdig interpretatieve perspectieven in archeologie en antropologie - waarbij men meer let op zingeving aan landschappen dan op de 'harde' ecologie, of waarbij men rituelen eerder ziet als articulatie van een waardestelsel dan als bevorderlijk voor de groepscohesie en het overleven. Shennan gebruikt optieken als *life history theory*, *optimal foraging theory* en *evolutionary game theory* om uit grafgiften, aardewerkstijlen of nederzettingen conclusies te trekken over onder meer genderrelaties, stratificatie en gewapend conflict.

Behalve een analyse van de rol van de evolutietheorie in drie disciplines, te weten de cognitiewetenschappen, de filosofie en de archeologie, illustreren de drie boeken drie optieken in het huidige biologische onderzoek naar gedrag, cognitie en samenleven. Slurink staat dichtbij de huidige mainstream gedragsbiologie, de erg succesvolle (*human*) *behavioural socioecology*. Shennan werkt vooral met de *dual* - namelijk genetische én culturele - *inheritance theory* van Boyd en Richerson, alsook, kritische, met de daaraan nauw verwante 'memen'-theorie van Richard Dawkins. Pinker, ten slotte, is een van de bekendste woordvoerders van de *evolutionary psychology*. Deze begrijpt de eigenaardigheden van de huidige mens als aanpassingen aan de pleistocene omgeving - de 'environment of evolutionary adaptation'.

In Goulds ogen maakte Pinker zich net als de filosoof Daniel Dennett schuldig aan 'panglossiaans' hyperadaptationisme of ultra-Darwinisme, onder meer door het claimen van allerlei cognitieve modules. Volgens Gould leven we niet in een 'panglossiaanse', best mogelijke wereld waarin alles optimaal op elkaar afgestemd is. Dat dacht Dr. Pangloss, een karikatuur van de filosoof Leibniz die optreedt in Voltaires *Candide*. Integendeel, net als een kathedraal is de natuur rijk aan toevallige, aanvankelijk

functieloze elementen: onbedoelde bijeffecten van functionele adaptaties die op hun beurt - 'exaptief' in plaats van adaptief, zegt Gould - wél weer nieuwe aanpassingen mogelijk maken. Overigens schetst Gould enigszins een karikatuur van zijn tegenstanders, maar dat scheidt wel duidelijkheid in de discussies.

Shennan zet vaktechnisch in op vernieuwing binnen de archeologie en de antropologie. Pinker en Slurink schuiven de evolutiebiologie naar voren als epistemisch ideaal voor de menswetenschappen, voor de filosofie en voor ons wereldbeeld. In de tweede helft van de negentiende eeuw is dit ook al gedaan door darwinisten als Herbert Spencer en Thomas Huxley in het Engelse taalgebied, en Ernst Haeckel en Carl Vogt in het Duitse taalgebied. Ze haalden daar enorme oplages mee. We zien het nu nog steeds, of alweer: in een tijdsgewricht van toenemend diskrediet van de zelfstandig opererende of religieus geïnspireerde, metafysische of transcendente *Geistphilosophie* richten filosofen zich op verschillende *Leitwissenschaften*, bijvoorbeeld op de evolutiebiologie of de neurowetenschappen.

Maar filosofen hebben, *pace* Pinker, ook aansluiting gezocht bij de theologische, juridische, literaire en historische duidingen van tekst en gedrag, waarbij ze, zoals al aangestipt, een hermeneutisch-geesteswetenschappelijk zelfbegrip en kennisideaal articuleerden. Daarmee zijn ze eigentijdse, meer of minder verre erfgenamen van het eerstgenoemde type Europese metafysica, dat het primaat van de geest stelt, niet dat van de natuur.

Is voltooiing van de nog uitblijvende Darwinreceptie dan een van de hoofdtaken waarvoor de filosofie en de menswetenschappen zich in de eenentwintigste eeuw gesteld zien? Ik denk van wel! Onderzoek naar de reikwijdte, dus nadrukkelijk ook naar de grenzen, van evolutionaire benaderingen in de mens- en geesteswetenschappen is veelbelovend en actueel. Daaraan dragen de drie boeken en het eerstgenoemde NWO-programma zeker bij, zowel op het niveau van grondslagenanalyse als op dat van concreet empirisch onderzoek. Antropologen, archeologen en economen, maar ook rechtsfilosofen en ethici bestuderen bijvoorbeeld wederkerigheid (reciprociteit) in allerlei vormen van uitwisseling. Dat is nu bij uitstek een onderwerp waaraan de gedragsbiologie veel kan bijdragen.

Kunnen we met naturalisten als Pinker en Slurink concluderen dat (neo)darwinisme de definitieve oplossing is? Dat we toe zijn aan een zegetocht van het natuurwetenschappelijke kennisideaal, aan de definitieve naturalisering en fysicalisering van het wereldbeeld? Ik denk van niet! Dat is een te sterke en te monomane claim, die aansluit bij een oude filosofische droom: een definitieve fundering van kennen en weten. Er zijn verschillende vormen van rationaliteit, verschillende genres van argumenten en van argumentatie, waaronder geesteswetenschappelijke interpretatie. Elk van die werkwijzen is dusdanig theoriegeladen dat een aanspraak op exclusiviteit, op een goed argument of de beste methode, slechts op straffe van circulariteit mogelijk is: men vooronderstelt al wat men moet bewijzen.

Anything goes, dus? Nee! Tegelijk zien die verschillende perspectieven zich immers geconfronteerd met een weerbarstige empirische werkelijkheid die haar eigen structuur oplegt, maar die tegelijk de conceptualisering van die structuur 'onderbepaalt' en ruimte laat voor verschillende theoretische benaderingen. Dit laatste is een wetenschapsfilosofische of epistemologische overweging. Ironisch en paradoxaal genoeg is het opzetten van oogkleppen, door alles juist wél koppig vanuit het eigen paradigma te bezien, vaak erg productief. Dat geldt voor praktiserende wetenschappers als Shennan, maar - zoals blijkt uit Slurinks proefschrift - ook voor filosofisch onderzoek.

Raymond Corbey is verbonden aan de Faculteit Wijsbegeerte van de Universiteit Tilburg en aan de Faculteit Archeologie van de Universiteit Leiden.

Besproken boeken:

THE BLANK SLATE: THE MODERN DENIAL OF HUMAN NATURE

door **Steven Pinker**. Uitgever Allen Lane / Penguin Books.

Londen 2002. 509 pag. Hbk. £ 25,- Pbk. £ 7,99

WHY SOME APES BECAME HUMAN: COMPETITION, CONSCIOUSNESS & CULTURE

door **Pouwel Slurink**. Dissertatie, Katholieke Universiteit Nijmegen.

Nijmegen 2002. 385 pag. Te bestellen bij pouwelslurink@hetnet.nl

GENES, MEMES AND HUMAN HISTORY: DARWINIAN ARCHAEOLOGY AND CULTURAL EVOLUTION

door **Stephen Shennan**. Uitgeverij Thames & Hudson.

Londen 2002. 304 pag. Hbk. £ 19,95

VOORBIJ HET RATIONELE MODEL: EVOLUTIONAIRE VERKLARINGEN VAN GEDRAG EN SOCIAAL-ECONOMISCHE INSTITUTIES

door **Jeroen van den Bergh** en **Detlef Fetchenhauer**. Brochure NWO Maatschappij- en Gedragswetenschappen. Den Haag 2001. 112 pag.

CULTURELE Vernieuwing en de Grondslagen van de Geesteswetenschappen

door **Gerard H. de Vries** e.a. Programmabrochure NWO Geesteswetenschappen.

